

Monografier

Dissensus. Drömmar och mardrömmar i demokratin idéhistoria

Anders Burman

Natur & Kultur, 2021, 219 s.

Demokratin befinner sig i kris. Från att åtminstone i väst ha omhuldats och setts som näst intill självklar hotas den plötsligt från flera håll. Att demokratin aldrig har kunnat tas för given är ledmotivet i idéhistorikern Anders Burmans *Dissensus. Drömmar och mardrömmar i demokratin historia*, en populärt hållen bok om demokratin motsägelsefulla historia från antiken till i dag. Utifrån en genomgång av politiska teoretiker och filosofer visar Burman att under större delen av de 2 500 år som demokratin existerat har misstänksamheten mot den varit massiv. Först efter 1945 blev demokrati det vi associerar den med i dag, ett helt och hållet positivt laddat begrepp med kopplingar till personlig frihet och mänskliga rättigheter. Men kanske visar sig detta vara blott en historisk parentes.

Under största delen av historien har ordet demokrati tvärtom haft en negativ klang. Styrelseformen har varit omstridd och det har även rått en ständig kamp om begreppets innebörd. Burman väljer därför Jacques Rancières begrepp *dissensus* för att karaktärisera demokratin väsen och historia. Med detta vill han visa att tvärt emot den gängse uppfattningen kännetecknas inte demokratin – vare sig som styrelseform, levd kultur, ideologi, politisk händelse eller symbol – av konsensus utan av en grundläggande oenighet.

I fem kronologiska kapitel undersöker Burman sedan demokratin som teori och (i viss mån) praktik. Han börjar i demokratin

vagga i Aten på 400-talet f.Kr. Därefter följer ett kapitel om den republikanska idétraditionen och den långa perioden från romartiden till revolutionerna då demokratibegreppet låg i träda, i stort sett bara levande som dröm eller oftare mardröm. Ännu under 1600-talets demokratiska experiment i England användes inte begreppet, trots att utvecklingen där kom att påverka den senare demokratiska utvecklingen djupt. Detsamma gäller den amerikanska självständighetsförklaringen. Kapitel 3 behandlar sedan 1700-talets framtidsorienterade revolutioner och nya idéer om modern representativ demokrati och okränkbara mänskliga rättigheter men även totalitär demokrati. I nästa kapitel diskuteras demokratisträvanden och demokratikris under 1800-talet med fokus på de nya ideologierna liberalism, socialism och konservatism. Det sista kapitlet behandlar den parlamentariska demokratin breda genombrott, i synnerhet efter andra världskriget, fram till dess nutida kris och utmaningar.

Undervägs lyfter Burman också fram fluktuationer i demokratibegreppet över tid. För de fria atenarna på 400-talet f.Kr. var det till exempel lottdragningen bland medborgarna till centrala politiska poster som var demokratin kärna, inte de fria valen. Något representativt styre var det heller inte heller tal om; med dagens språkbruk var *demos* (de fria medborgarnas) styre i Aten både patriarkalt och illiberal. Men att som idag likställa det representativa systemet med demokratin som sådan har varit otänkbart även långt senare, till exempel för Rousseau som tog den direkta demokratin för given. Burman noterar dock att bortsett från ett par extraordinära historiska tillfällen – Pariskommunen, ryska

revolutionen och Ungern 1956 – har det visat sig notoriskt svårt att institutionalisera den direkta demokratin i mer bestående former.

Efter den idéhistoriska exposén diskuterar Burman avslutningsvis de samtida utmaningar som demokratin står inför, i vad han kallar demokratin värsta kris sedan 1940-talet. Ett växande demokratiskt utanförskap och en bristande tilltro till parlamentariska institutioner bland många människor har blivit en grogrund för en misstro mot demokratin som sådan. Orsaken till detta ser Burman i den tilltagande samhällsliga ojämlikheten som beror på att nyliberalismen har underminerat det demokratiska ekosystemet och kommersialiserat medborgarskapet. Burman hänvisar till sociologen Colin Crouch som hävdar att demokratin allt mer blivit en tom institutionell form som döljer att den verkliga makten numera finns hos globala företag och en liten politisk-ekonomisk elit. Marknaden sätter ramarna för politiken, inte tvärtom.

I nyliberalismens kölvatten ser Burman främst två hot mot demokratin: högerpopulismen och det rationella teknokratiidealet. Mest uttalat demokratikritisk är den nya högerpopulismen med sitt hat mot demokratin institutioner och uttryck, sitt konsekventa undergrävande av hela den demokratiska kulturen och tilliten. Burman förnekar inte att det finns en demokratisk dimension i högerpopulismen i dess breda folkliga bas. Ändå är den i grunden antidemokratisk. Om demokratin avgörande rörelse över tid är en successiv inkludering av tidigare oräknade, osynliga människor och grupper – egendomslösa, kvinnor, koloniserade, minoriteter – så är populismen till sin karaktär exkluderande, eftersom den utesluter alla som inte tycker och tänker likadant.

Men även det andra hotet, det teknokratiska idealet, är antidemokratiskt eftersom det bygger på en grundläggande misstro mot folkets förmåga att styra sig självt. I stället ska politiken skötas av en upplyst elit av experter. Exempel på

ett sådant teknokratiskt förmyndarskap (om än i demokratis namn) ser Burman bland annat i EU, klimatdebatten och hanteringen av pandemin.

Att bekämpa dessa två dialektiska tendenser i samtidens demokratiska krisproblematik menar Burman är en av vår tids mest centrala politiska uppgifter eftersom demokratin som sådan faktiskt står på spel. Men hur ska då detta gå till? Enligt Burman är en bra början att bejaka demokratin föränderliga och dissensuella karaktär. Om man snävar in begreppet till direktdemokratin, den politiska händelsen eller den parlamentariska liberala demokratin går något väsentligt förlorat, även i hur demokratin ska kunna vitaliseras. Vidare menar Burman att individuell frihet och äganderätt alltför länge prioriterats framför social jämlikhet. Frihet och jämlikhet måste tänkas och kopplas samman igen till en dynamisk enhet som på 1700-talet; Burman talar här i termer av Étienne Balibars begrepp ”jämfrihet”. Slutligen argumenterar Burman för att vi kanske måste återuppväcka föreställningen om det gemensamma politiska handlandet – det vill säga medborgarnas plikt att vara politiskt aktiva, inte bara representerade – som en form av lycka.

Burmans bok är både en relativt kort genomgång av ett långt idéhistoriskt skede och ett inlägg i samtidsdebatten. Även om den historiska exposén kanske inte bjuder på så mycket nytt – och även om boken naturligtvis har en slagsida mot tänkare snarare än rörelser, händelser och institutioner – så är det mycket skickligt gjort. Boken är ytterligt välskriven och lättillgänglig i ordets bästa betydelse. Trots det koncentrerade formatet finns här både historiskt djup och samtidsrelevans. Framförallt förmedlar Burman en levande demokratihistoria och övertygar gång på gång om att historiska kunskaper och insikter kan fungera horisontvidgande i den samtida politiken. Burman menar att för att förändra världen måste vi leva och handla demokratiskt i den vardagliga

praktiken men också teoretiskt reflektera över demokratin som begrepp och fenomen. Alla medborgare måste helt enkelt fundera över vad vi menar med demokrati och vad vi vill – och inte vill – att den ska vara. För den som i dessa dagar och nätter vill drömma nya eller nygamla demokratidrommar är *Dissensus*, om den aldrig färdiga demokratin, en utmärkt samtalspartner.

Lina Sturfelt

Disputation, dissertation, avhandling

Bo Lindberg

Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2022, 287 s.

Bo Lindberg måste utan tvekan räknas till en av Sveriges främsta utforskare av humanioras historia. I en lång rad böcker och artiklar har han belyst utvecklingen inom bland annat filologi och språkforskning, kartlagt antikens, latinets och den klassiska lärdomens betydelse samt utrett de formella ramarna för universitet och utbildning, allt som oftast i ett långt tidsperspektiv. Till den digra raden av ämnen kan man nu även räkna disputationens och dissertationens historia. Det är välkommet. Genren har säkerligen förbryllat många forskare genom åren, inte minst den gäckande frågan om författarskapet. Avhandlingen som sådan är också något som fortfarande berör många, åtminstone inom akademien, och dess historia förtjänar att skrivas.

Lindberg tar sig an uppgiften med sedvanlig noggrannhet. Boken ger en detaljerad översikt över den akademiska avhandlingens utveckling, huvudsakligen från 1600-talet och fram till mitten av 1800-talet. Tyngdpunkten ligger alltså på tidigmodern tid, men i bokens slutkapitel följer Lindberg genrens utveckling fram till pandemins digitala disputationer. Lindberg poängterar gärna kontinuiteten i dissertationsväsendet, även om det givetvis finns uppenbara skillnader nu gentemot förr.

Men grundsyftet har överlevt tillsammans med rollerna opponent och respondent, liksom en del av de spänningar som kan kopplas till genren och som rör sådant som prestige, kvalitet och vad som ska räknas som vetenskap. Undervägs avhandlar Lindberg disputationens former, promotionen, latinet och svenskan, dissertationernas kringtexter och frågan om censur. Genomgående uppmärksammas även kritik som riktats mot genren.

Lindberg uppger själv att angreppsättet är ”historiskt” och syftar ”till att beskriva och förstå hur detta väsende fungerade i gången och numera ganska avlägsen tid” (s.11). Utöver detta mer generella syfte genomsyrar tre huvudteman framställningen. Det första gäller förhållandet mellan den muntliga disputationen och den tryckta dissertationen. Lindberg pekar här på tvetydigheten som finns inneboende i genren under tidigmodern tid, att dissertationerna till synes främst avsåg att demonstrera studentens kunskap och retoriska färdighet men samtidigt uppenbarligen användes som publikationskanal. Det har funnits en tendens, menar Lindberg, att förbise att funktionen länge låg främst i det muntliga medan det skriftliga tonades ned, ett mer eller mindre omvänt förhållande från hur vi i dag ser på det, något som lett till att eftervärlden kommit att ”felbedöma” och ”övervärdera” den skriftliga kvarlevans betydelse (s. 25).

Det andra temat är den sociala aspekten, det vill säga hur dissertationerna kan ses som uttryck för olika beroendesituationer eller klientskap och akademiska nätverk. Lindberg tittar här även på hur stort antal studenter som faktiskt disputerade, vad som kännetecknade dem och vad som krävdes, inte minst ekonomiskt, för att nå hela vägen till promotion. En särskilt intressant aspekt gäller frågan, svärbesvarad erkänner författaren, om dissertationernas meritvärde och vilken plats de hade i den akademiska karriären.

Bokens tredje tema är innehållet i dissertationerna. Vad skrev man om och i vilken

mån handlade det om ett vetenskapligt innehåll eller om nya rön? Lindberg framhåller att det stora flertalet dissertationer inte äsyftade vetenskap i modern mening eller innehöll ny kunskap. Snarare var de "snilleprov" som avsåg att bevisa uppövad kompetens hos respondenten. Även om dissertationerna gav möjlighet att presentera resultat och kunskap blev den vetenskapliga dimensionen "aldrig så stor att den ändrade genrens karaktär" (s. 190).

Boken är mycket gedigen och Lindberg vänder och vrider noggrant på det mesta som har med avhandlingsgenren att göra. Framställningen präglas av Lindbergs stora kunnande om allt som rör humanioras historia, även om den bitvis är kraftigt inzoomad på det aktuella kunskapsobjektet. Resonemangen blir följaktligen utförliga, vilket också höjer användbarheten för den som vill fördjupa sig i särskilda aspekter av genrens utveckling. Möjligen kan man fråga sig om det blir för detaljerat för den läsare som saknar specifikt forskningsintresse. Det är i sig knappast ämnat att förväna, för, precis som Lindberg konstaterar i bokens första mening, väcker akademiska avhandlingar sällan "den läsande allmänhetens intresse". Det gäller sannolikt också genrens historia.

Själv läser jag dock boken med stor behållning och tycker att den effektivt belyser större utvecklingsmönster för humaniora (och högre utbildning) i allmänhet. Här kommer också Lindbergs stora kunnande om andra historiska processer till sin rätt. Jag håller helt med författaren om det vetenskapshistoriskt intressanta i att se dissertationerna som avspeglingar av tidens syn på vetenskap och lärdom, och då dess "ordinära standard" snarare än som forskningsfront (s. 10). Det är ett perspektiv som ofta saknas.

Om jag skulle fått önska något så är det att just detta reglage skruvats upp lite. Inte minst saknar jag stundtals ett större internationellt ramverk och utförligare dialog med forskningen. Kapitlet som rör forskningsläge (och källor) är kort och

relativt snävt och författaren är återhållsam med noter. Lindberg är uppenbarligen medveten om flera av de större mönster som med en mer tesdrivande ansats kunnat göra det svenska exemplet relevant också i ett internationellt sammanhang och här och var tas också denna bredare kontext framgångsrikt till vara. Men sammantaget blir det främst en utredning av det svenska fallet, och kanske är det att föredra sett till användbarheten. Som exempel kan nämnas att Lindberg flera gånger hänvisar till en förändrad syn på publikationernas meritvärde, något som förtjänat en mer samlad analys i dialog med internationell forskning. Lindberg avslutar sin historiska undersökning när det börjar bränna till i just sådana frågor som rör vetenskaplig publiceringspraxis, kring 1800-talets mitt. Bland annat är det då de inomvetenskapliga tidskrifterna börjar bli nödvändiga och de "två kulturernas" publiceringsmönster börjar skiljas åt. Detta ska dock inte författaren lastas för och undersökningens slutpunkt kring 1850 är logisk med tanke på undersökningsobjektet.

Bokens sista kapitel bär spår av de olika debatter som förs i nutid om akademisk publicering i allmänhet och avhandlingens roll i synnerhet, inte minst inom humaniora. Vilket meritvärde har avhandlingen? Ska vi publicera på engelska eller svenska, i monografiform eller som sammanläggning av artiklar? Har disputationens aktens blivit alltför hovsam? Diskussionerna ger ett mervärde till den historiska studien. Lindberg finner också plats att diskutera humanioras förändrade ställning – från "kulturell hegemoni" till fältets "minskande betydelse i det moderna kunskapssamhället" (s. 233–234). Det är bara ett av många exempel på den dynamiska dialog mellan humanioras historia och humanioras samtid som boken ger prov på.

Isak Hammar

Läroverken och progressivismen. Perspektiv på historieundervisningens praktik och policy 1920–1950

Johan Samuelsson

Nordic Academic Press, 2021, 290 s.

När skolan debatteras i vår egen samtid görs ofta svepande jämförelser med hur det var förr. Oavsett om det som förespråkas är mer av traditionell katederundervisning eller nya pedagogiska metoder brukar det hänvisas till en tidigare skola, främst präglad av faktainläring och lärarauktoriteten. En av de yttersta sinnebilderna för denna förlupna traditionella skolform torde vara läroverken. I såväl utbildningspolitisk forskning som pedagogisk debatt har de ofta framställts som en särskilt statisk och konservativ del av det gamla parallellskolesystemet. I den nyutkomna boken *Läroverken och progressivismen* gör historikern Johan Samuelsson emellertid ett både lovvärt och välgrundat försök att nyansera bilden av den undervisning som bedrevs vid de svenska läroverken under tiden närmast före och efter andra världskriget. Boken utgör härvidlag inte bara en beskrivning av den politiska arena där skolans uppdrag debatterades och formulerades, den rymmer också en ambition att säga något om den plats där dessa intentioner omsattes till undervisning.

När Samuelsson närmar sig uppgiften att ”analysera hur progressivism som pedagogisk idé och praktik kom att få genomslag i svenska läroverk” (s. 18) görs det företrädevis med fokus på läroverkslärarnas historieundervisning. I den klassiska utbildningshistoriska forskningen har moderniseringen av den svenska skolan företrädevis förknippats med folkskolans reformering 1919, samt med de omfattande utbildningsreformer som genomfördes under 1950- och 60-talen. Samuelssons genomgående tes är emellertid att det finns starka skäl att också uppmärksamma de progressiva inslagen i den undervisning som

bedrevs vid de svenska läroverken under perioden 1920–1950. Som grund för sina slutsatser anför han inte bara de reformpedagogiska inslagen i utverkandet av 1927 års läroverksstadga, 1932 års betänkande rörande förlag till nya undervisningsplaner för landets allmänna läroverk och 1940 års skolutredning; han hänvisar också till hur centrala läroverksaktörer som Anna Sandström, Nils Hänninger och Hugo Grimlund (den senare ordförande för Läroverkslärarnas riksförbund under hela 1930-talet) skapade, drev och medverkade i progressiva tidskrifter som *Verdandi*, *Skola och samhälle* samt *Pedagogiska spörsmål*, och hur de på olika sätt medverkade i den organiserade reformpedagogiska rörelsen både i Sverige (Förbundet för ny uppfostran) och utomlands (New Education Fellowship). Som ofta i utbildningshistoriska studier öppnar läsningen i dessa delar för ett antal träffande påminnelser om hur många av vår egen samtids utbildningsideologiska spörsmål även diskuterades bland tidigare generationer.

Som redan konstaterats är Samuelssons bok emellertid inte bara en bok om de svenska läroverken som sådana; intresset är framförallt riktat mot den historieundervisning som bedrevs i denna skolform under 1920-, 30- och 40-talen. Vid sidan av nedslag i styrdokument och centrala metodiska hänvisningar uppmärksammas exempelvis ett antal progressiva inslag i Historielärarnas förenings remissvar och skrifter. Bokens huvudsakliga intresse riktar emellertid mot läroverkslärares beskrivningar av den egna undervisningspraktiken. Till att börja med tar Samuelsson stöd av lärarmatriklar och Sveriges statskalendrar för att identifiera sex lärare som verkade vid svenska läroverk och som under 1930-talet beskrev sin undervisning i ämnet historia med samhällslära i några av samtidens mest centrala pedagogiska tidskrifter. Det allra mest centrala källmaterialet utgörs dock av 58 praktiktäna lärarredogörelser som samlades in av 1946 års skolkommission. I det att bilden i tidigare forskning av mel-

lankrigstidens svenska skola i allmänhet, och dess historieundervisning i synnerhet, ofta baserats på analyser av tryckta läroböcker och/eller analyser av offentliga utredningar och policydokument, så bidrar Samuelssons studie häruti på ett värdefullt sätt med resultat som baseras på ett mer undervisningsnära källmaterial.

Inspirerad av en prosopografisk ansats, och med hänvisning till lärarnas ofta täta beskrivningar av hur de planerat och genomfört sin undervisning, argumenterar Samuelsson för hur de progressiva inslagen i svensk skola behöver förstås mot bakgrund av det som skedde ute i klassrummen under de båda decennierna närmast före och efter 1940. Långtifrån den sadistiska latinlektorn Caligula i filmen *Hets* från 1944 tecknas i dessa kapitel bilden av en lärarkår som villigt och intresserat experimenterar med grupparbeten, och andra ”elevaktiva” arbetsmetoder och redovisningsformer. För den historiedidaktiskt intresserade blir det särskilt intressant att se hur 1940-talets historielärare, i vart fall i vissa avseenden, gav uttryck för det som långt senare har beskrivits som en disciplinärt orienterad historiskt tänkandetradition.

I analysen av materialet tar Samuelsson framförallt stöd av Larry Cubans forskning om progressivism och den historieteoretiska typologi som utvecklades av Sven Södring Jensen. Det förra innebär att Samuelsson närmar sig materialet med en till synes mycket vid definition av bokens mest centrala begrepp. I genomgången av styrdokument, pedagogiska tidskrifter och lärarnas beskrivningar av den egna undervisningen skildras det mesta som inte hänvisar till en traditionell frågasvar-metod som uttryck för progressivism. Muntliga redovisningar, självständigt arbete i arbetsböcker, grupparbeten, studiebesök, uppgifter som kopplar det historiska innehållet till samtiden, dramatisering och teckning av historiska händelser tolkas i samtliga fall som uttryck för progressivism – ett begrepp som i sig var tämligen sällsynt under merparten av den aktuella tiden. På motsvarande sätt

skulle det också gå att invända mot hur det i analysen av det insamlade materialet alltför sällan görs någon uttalad åtskillnad mellan de aktörer som verkar vid statens allmänna läroverk och de som arbetar vid eller leder de uttalat reformpedagogiska privata enskilda läroverk som också utgör grund för Samuelssons slutsatser.

Som redan konstaterats är Samuelssons uttalade syfte att uppmärksamma de progressiva inslagen i läroverklärarnas undervisningspraktik. Då boken så tydligt skildrar ett samhälle mitt uppe i en politisk, social och ekonomisk brytningstid hade det emellertid varit fruktbart att i än högre grad relatera läroverklärarnas utsagor till *båda* sidor i denna diskursiva kamp mellan traditionella och moderna värden. Som jag ser det utgör emellertid *Läroverken och progressivismen* likväl ett mycket gott exempel på hur utbildningshistorisk forskning kan bidra till att nyansera de mest förenklade bilderna av gängna tiders skola.

Anders Persson

Svarta S:t Barthélemy. Människoöden i en svensk koloni 1785–1848

Fredrik Thomasson

Natur & Kultur, 2022, 227 s.

Med denna bok bryter Fredrik Thomasson ny mark i svensk kolonialhistoria. Till skillnad från tidigare historieskrivning, som främst behandlat den vita befolkningen på S:t Barthélemy, framförallt från Sverige utflyttade administratörer, handelsmän, sjömän och hantverkare, står i stället de afro-karibiska invånarna i centrum här. Syftet är att redogöra för den svarta befolkningens levnadsvillkor. Det är en historia som aldrig har berättats. Pusselbitarna hämtas huvudsakligen från rättsprotokoll, ett arkivmaterial som Thomasson under senare år ägnat betydande forskning åt att kartlägga och studera.

Boken inleds med en dramatisk redo-

görelse för ett rättsfall med flera inblandade parter – en konflikt som inleds vid notiden på kvällen den 16 juli 1788 då den frie svarte barberaren Seraphine Lindor och slavinnan Honey stöter ihop med snickarlärlingen Louis Brown i varvskvarteren i Gustavia, huvudstaden på den svenska ön S:t Barthélemy. Brown frågar Lindor vart han var på väg, varpå Lindor svarar att han följer Honey hem till sin ägare Haaum, en nyinflyttad dansk handelsman. När Brown beordrar Lindor att ta av sig hatten eftersom han talar med en vit person, vägrar Lindor detta, enligt Browns vittnesmål. Brown slår då av hatten, och Lindor slår tillbaka, varpå ett kort slagsmål följer som slutar med att Lindor lyckas fly. Under de följande dagarna eskalerar konflikten i och med att ny information tillkommer. Problemet berodde på att slavar inte fick röra sig fritt i staden efter klockan nio på kvällen och enligt slavlagens tredje paragraf gällde att "alla fria färgade män och kvinnor som slår en vit beläggs med kroppsstraff, straffet beroende på omständigheterna". Detta fall är ett tidigt exempel på att den svenska slavlagen tillämpades.

Thomassons bok illustrerar hur det går till när ett slavsamhälle genomgår en rättslig omvandling. Någon svensk lag för att styra ett slavsamhälle på S:t Barthélemy existerade inte först, och med tiden framgick behovet av en mer omfattande lag som tog ett helhetsgrepp om hur den förslavade respektive den fria svarta befolkningens liv skulle regleras. En fransk slavförordning från 1783 blev förlagan. Denna förordning tillhörde en lagsamling som gick under samlingsnamnet *Code noir*, den svarta lagen, eftersom den endast gällde för svarta. Den franska förordningen från 1783 förkortades och anpassades efter svenska förhållanden, och i juni 1787 kungjordes lagen på engelska och franska. Någon version på svenska har inte påträffats, konstaterar Thomasson, och något officiellt namn förekom ej. Däremot kallades den ofta för "coloniallagen". Denna lag var den

viktigaste rättskällan för domstolen i mål där slavar figurerade fram till det att det svenska slaveriet avskaffades 1847.

Bokens kapitelindelning bygger på ett flertal rättsfall där den svarta befolkningen i olika typer av konflikter drabbades av en sällan skadad orättvisa. Det inledande exemplet med barberaren Lindor ter sig tämligen alldagligt i jämförelse med det övervåld som drabbar tvätterskan Suzannah och flickan Marie Catherine. Boken varvar rättsfall med tematiska kontextualiseringar av livet på ön, såsom slavbefolkningens ursprung i Afrika, språkfrågor, hur olika typer av hudfärg kategoriserades, flyktstrategier, återförslavning samt frågor rörande familjerätt och skilsmässor för den svarta befolkningen. Särskilt intressant är Thomassons skildring av det sociala livet, såsom danstillställningar och krogliv, där han även frilägger exempel på umgänge mellan den svarta och vita befolkningen. Här används också andra typer av källmaterial än rättsprotokoll. Exempelvis visade läkaren Christopher Carlander särskilt intresse för dans och musikliv, vilket var ett vanligt inslag i gatulivet. 1788 beskrev Carlander den svarta befolkningens musik genom noter och hur dansen gick till. Läkaren Fahlberg noterade i sin tur förekomsten av gemensamma traditioner och ritualer som den vita och svarta befolkningen utövade tillsammans, exempelvis i form av likartad dekoration och klädsel under jul- och nyårstid. Myndigheterna ansåg dock att umgänge mellan vita och slavar var opassande, och ansträngde sig för att reglera både privata och offentliga tillställningar. Vid denna tid var Gustavia en stad med cirka 5 000 invånare, ungefär lika stor som Uppsala och Gävle, och med omkring 200 utskänkningsställen. I samband med högkonjunkturen 1810 ökade tillströmningen av sjömän och annat folk, vilket också får avtryck i rättegångsprotokollen i form av otaliga krogslagsmål och olika rivaliteter som ofta var grundade i den språkförbistring som var ett resultat av öns kosmopolitiska karaktär.

I boken diskuteras också hur händelser i omvärlden fick återverkningar på den svarta befolkningen på S:t Barthélemy. Ett exempel är den franska revolutionen. Nyheten om revolutionen spreds snabbt genom de franska kolonierna i Karibien, och med inspiration från moderlandet utbröt flera slavuppror under det tidiga 1790-talet. På S:t Dominique gick revolten längst och resulterade i Haitis självständighet 1804. De svenska administratörerna fruktade att revolutionen skulle spridas till S:t Barthélemy och rapporterade om detta redan 1790. Effekterna av det franska slaveriets avskaffande 1794, liksom dess återinförande 1802, märktes på S:t Barthélemy genom flyktinginvandring – först av vita som flydde av rädsla för uppror och sedan av svarta som flydde av rädsla för att återförslavas. Dessa omvälvande konflikter fick inte bara politiska och sociala följder, utan återspeglas även i de dramatiska livshistorier som Thomasson lyckats frilägga ur de svenska domstolshandlingarna.

Boken är skriven med en historieintresserad allmänhet i åtanke och inledningen behandlar därmed inte teoretiska perspektiv eller någon presentation av forskningsläget (det senare redogörs det dock för i slutet av boken). I stället är syftesformuleringar liksom diskussioner om arkivmaterialets utmaningar och möjligheter invävd i den löpande i texten, vilket fungerar utmärkt. Thomasson konstaterar exempelvis att de svenska domstolsprotokollen – tillsammans med de danska – är unika i en internationell kontext. Både Sverige och Danmark har en lång tradition av centralstyrd protokollföring och arkivering, och vid den svenska domstolen dömdes både vita och svarta. Detta skiljer sig radikalt från de brittiska kolonierna där specialdomstolar inte ens förde protokoll över dömda slavar, medan de franska domstolsprotokollen till stor del har förstörts.

I inledningen och i bokens sista kapitel – som bär rubriken ”Dubbel kolonial glömska” – diskuterar Thomasson principiellt viktiga frågor om rasism och svensk

kolonialism, ämnen som på senare år har diskuterats livligt i svensk offentlighet såväl som i forskningen.

På den ofta förekommande frågan om den svenska kolonin egentligen ska ses som svensk – eller delvis svensk – eftersom svenskar bara utgjorde en liten del av befolkningen jämfört med de franskättade invånarna på ön, ger Thomasson ett bra svar. I och med det svenska maktutövandet kom de fria invånarna att bli så kallade naturaliserade svenska medborgare, vilket därmed gav dem förmånliga svenska villkor vid beskattning och för möjligheterna att bedriva sjöfart. Gällande slavbefolkningens nationalitet blir frågan mer komplicerad eftersom deras ursprung varierade. Vissa var födda i Karibien, andra hade anlänt i sällskap med sina invandrade ägare, ytterligare andra köptes från andra kolonier eller hade transporterats från Afrika – antingen via någon annan koloni eller direkt från Afrika. Men enligt dagens forskning anses slavarna vara av samma nationalitet som slavägaren eller av samma nationalitet som invånarna i territoriet slaven befann sig i. Därmed betraktas också slavbefolkningen som svensk i alla rättsliga bemärkelser, vilket rimligtvis får till konsekvens att den svenska staten har det historiska ansvaret för deras behandling i kolonin. Enklare är det med nationsanknytningen för de tjänstemän som var från Sverige. Mot bakgrund av detta konstaterar Thomasson att S:t Barthélemy visserligen var ett kosmopolitiskt samhälle och att många aspekter inte var särskilt svenska, men att det är just denna olikhet som är själva kolonialismens kärna: de europeiska staterna skapade koloniala samhällen som skilde sig från hemländernas lagstiftning och samhällsordning i syfte att stärka sin egen makt och ekonomi. Detta var också Sveriges målsättning med S:t Barthélemy.

Thomasson lyckas väl med att illustrera den svenska kolonialismens brutala praktik, inte bara genom övergreppen på människor utan även genom den lagstiftning som växte fram på ön. Den koloniala praktiken och

den rasistiska ideologin på ön blir dessutom så mycket grymmare när den kontrasteras mot de rättsliga verkligheter som var rådande i Sverige under senare hälften av 1700-talet. Detta var en tid då en mer humanitär rättskipning fick genomslag i Sverige, en förändring som dessvärre aldrig nådde S:t Barthélemy. Thomasson avslutar sin bok med kommentaren att den svenska kolonin har drabbats av en dubbel glömska, både vad gäller koloniala missgärningar mot den svarta befolkningen och Sveriges misslyckande att bli en betydande kolonialmakt. Denna välskrivna och sakligt hållna bok är ett utmärkt exempel på hur denna glömska kan motverkas.

Joachim Östlund

Avhandlingar

Scandinavism: Overlapping and Competing Identities in the Nordic World, 1770–1919

Tim van Gerven

Brill, 2022, 427 s.

This comprehensive study offers fresh perspectives on an issue having seen an upsurge in scholarly interest in recent years – Scandinavianism and the pan-Scandinavian movement in the nineteenth century. The Dutch scholar Tim van Gerven has an innovative and consistent transnational take on this phenomenon and offers an intriguing discussion on national and pan-national identities and their intimate entanglements in the Nordic region. His endeavour in terms of re-evaluating the role of pan-nationalism in Scandinavian history has already merited him the 2022 Nordic History Book Award.

Focusing on Scandinavianism (here using the more common spelling of the term) as primarily a cultural movement and its impact on building a national consciousness in Denmark, Sweden and

Norway, this book presents an original analysis of what may be termed the indirect effect of pan-Scandinavian ideas. A key reason for focusing on cultural dimensions, van Gerven argues, is to avoid framing Scandinavianism as a conventional form of nationalism seeking “political autonomy only” as well as to enable capturing Scandinavianism and its “durable impact” during the long nineteenth century, defined as 1770 to 1919. In this period, a Scandinavian identity was formed in the region, serving as an overlapping, but in some contexts also competing identity.

By widening the time frame, this book presents a broader context for the role of political Scandinavianism between the 1840s and 1860s, which has recently been reinterpreted by Rasmus Glenthøj and Morten Nordhagen Ottosen in another comprehensive study (*Union eller undergang: Kampen for et forent Skandinavien, 2021*). These two volumes, representing different approaches, methods and sources, supplement each other and raise our knowledge of pan-national impulses in the Nordic region to a qualitative higher level.

In his book, van Gerven looks upon Scandinavianism not only as a necessary background for understanding national self-perceptions in each country, but also as an inspiration for reconciliatory transnational approaches in mid- and late-nineteenth-century (popular) literature and art. More specifically, the cultivation of shared historical memories – a key task in all nation-building processes – is compared and analysed more carefully in its interrelated contexts. In order to identify “cultural products and practices that invoke an image of the past”, van Gerven has collected and analysed a comprehensive corpus of cultural products from the three Scandinavian countries, from academic studies, historical fiction and textbooks to public commemorations of historical events and visual representations as historical painting – in fact, even street names are included in the analysis.

The broad scope of the work represents a strength but also a challenge. Many parts of this book could easily have been expanded into separate studies. One of the methods used for managing the massive amount of material and perspectives is to present and discuss general analytical points by means of case studies. The wide use of case studies to illustrate general analytical points, although well-motivated in each case, inevitably raises questions concerning the representativity of the selected empirical material. The selection of cases in this book is largely based on van Gerven's own compiled databases, on historicism in literature and in the visual arts during the period 1770–1929, accessible online (<https://scandinavism.com/literature> and <https://scandinavism.com/visual-arts>). In general, this approach of combining distant and close readings works out quite well.

The book is structured in four main parts. Part I, "Imagining Scandinavia", is convincing in discussing Scandinavianism before Scandinavianism through the role of old Norse culture in the cultivation of a common Scandinavian past from the late eighteenth century and onward. Part II, "Cultivating Scandinavia", explores the cultivation of Scandinavian culture within "sociability", language and textual, visual and performative culture. Part III, "Challenging Scandinavia", focuses on the particular Norwegian experience of asymmetric Nordic power relations. In discussing the topic from a specific Norwegian perspective, this part contributes to highlighting the complex entanglements of overlapping and competing identities within the region. Part IV, "Ambient Scandinavia", discusses the presence of "banal Scandinavianism" – inspired by Michael Billig's concept of banal nationalism – during the last part of the nineteenth century and beyond.

In general, the chronological-thematic structure works well. However, the political contexts, necessary for understanding the development, are included in the analysis

to varying degrees. Politics and culture are not, as this reviewer sees it, independent fields, and the potential of politicising Scandinavian culture is a persistent and important part of the picture. The importance of the events of 1814 in Scandinavian history, as well as the Schleswig question and the two subsequent wars in 1848–51 and 1864, were crucial, as demonstrated in the book. In parts II and III, the political contexts are if not in focus at least referred to. In Part IV, however, the political context is barely mentioned at all. The negative effect of the dissolution of the Norwegian-Swedish union in 1905 with regard to pan-Scandinavian endeavours, including its cultural dimensions, particularly in Sweden, is not discussed. The re-politicisation of pan-Scandinavian ideas as a result of the 1905 crises does not quite fit into the picture of reconciliation and ambient Scandinavianism. On the other side, the surprisingly strong anti-Scandinavian sentiments in Swedish conservative circles may be considered a reaction against the established position of pan-Scandinavian ideas at the time in the form of "ambient Scandinavianism". Sundbärg's quite typical anti-Scandinavian attitude, mentioned in the conclusion, is to be understood within this broader 1905 context.

This study is inspired by different theoretical perspectives and a varied selection of research literature, although the historiographical part might have been expanded. van Gerven positions himself within the metacultural turn. By combining a wide range of sources, as well as quantitative and qualitative methods, he innovatively applies the National Cultivation of Culture Matrix developed by Dutch cultural historian Joep Leerssen on Scandinavian material (cf. the online and published resource *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, <https://ernie.uva.nl>). This methodology is expanded to address specific pan-national aspects and highlights the closely related nation- and region-building processes in the area.

This book, an edited version of van Gerven's recent PhD thesis (where this reviewer was a member of the examining committee), demonstrates the significant footprint left by Scandinavianism during the long nineteenth century. It is an important and impressive contribution to the research area of Scandinavianism and pan-nationalism with the potential of having a pioneering impact.

Ruth Hemstad

Democracy and the Economy in Finland and Sweden since 1960: A Nordic Perspective on Neoliberalism

Ilkka Kärrylä

Palgrave Macmillan, 2021, 364 s.

1900-talets historia som demokratins århundrade är väl beforskad, i synnerhet dess införande, dess kamp med diktaturen och dess etablering som styrelsesätt i västvärlden. Men 1900-talet rymmer också berättelser om ett vidare demokratibegrepp ur vilket 1900-talets ideologiska motsättningar, politik och framtidsvisioner kan förstås. I den bok som recenserar här tecknar Ilkka Kärrylä en av dessa historier i en nordisk kontext. Kärrylä är postdoktor vid Centrum för nordiska studier vid Helsingfors universitet och anknuten till forskningsprojektet om nyliberalism i Norden som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.

Boken är en omarbetning av hans doktorsavhandling i politisk historia från Helsingfors universitet. I fokus står begreppet *ekonomisk demokrati* och de närliggande begreppen *industriell demokrati* och *företagsdemokrati* i Finland och Sverige från 1960-talet och framåt. Kärryläs utgångspunkt är tydlig från början: Etableringen av nyliberala idéer har under de senaste femtio åren bidragit till att smalna av demokratibegreppet och slutligen närmast knoppat av ekonomin från den politiska

debatten om demokratin. Hur det har gått till, vilka aktörer och vilka skiften som har varit betydande undersöks genom att följa de begreppsliga såväl som idémässiga förändringar begreppen genomgår i svensk och finsk politik under 1900-talets senare hälft.

Den begreppshistoriska undersökningen utgår från tre teman där begreppen utgjort centralpunkt i de politiska debatterna. Dessa teman är offentlig styrning och planering av ekonomin och industrin, arbetsplatsdemokrati samt kollektivt ägande i form av löntagarfonder. I respektive tema tecknas bland annat begreppens idémässiga innehåll, dess skiften samt motbegrepp och konkurrerande begrepp så som den svenska högerns *ägardemokrati* under 1960-talet och Folkpartiets *närmedemokrati* under 1970-talet.

Undersökningen bygger på ett mycket omfattande källmaterial. Finskt arkivmaterial från fackföreningsrörelsen, arbetsgivar sidan och Socialdemokraternas kompletteras med en bred flora av svensk och finsk forskningslitteratur, debattskrifter, tidningsartiklar, protokoll, politiska pamfletter, partiprogram och statliga offentliga utredningar. I respektive tematisk undersökning varierar källmaterialet något även om en tonvikt på arbetarrörelsens material märks av på sina ställen.

Kärrylä beskriver bokens teoretiska utgångspunkt som orienterad mot idéerna och begreppen snarare än ekonomiska och sociala strukturer. Den temporala och begreppshistoriska förståelsen är inspirerad av Reinhart Koselleck och undersökningen rör sig i ett gränsland mellan begreppshistoria, socialhistoria, politisk historia och ekonomisk historia. I analysen riktas också särskild uppmärksamhet, inspirerad av Quentin Skinner, mot den retoriska användningen och begreppens brukbarhet utifrån förståelsen av dem som väsentligen omstridda begrepp.

I fokus för analysen står den nyliberala nytolkningen av idéerna och deras språkliga påverkan på den offentliga debatten. I Sverige syns detta skifte bland annat

genom den förändrade retoriken för löntagarfonderna under 1980-talet. Från att ha varit en fråga om demokratisering av ekonomin blev den en fråga om vinstgenerering för löntagarna i en tid av snabb social och ekonomisk förändring. Ett intressant komparativt resultat är hur den svenska debatten om löntagarfonderna kom att fungera som ett varnande exempel i Finland. Den finska arbetarrörelsen valde att banta ned sitt fondförslag och i stället förorda konsensuslösningar med näringslivet under 1980-talet. De finska socialdemokraterna kom alltmär att placera den ekonomiska demokratin i en mer avlägsen framtid.

Kärrylä beskriver det som ett skifte där ekonomi och demokrati bytte plats – från 1960- och 70-talens idéer om att den demokratiska kontrollen över ekonomin skulle öka till att ekonomin och dess behov i allt högre grad skulle forma demokratins politiska förutsättningar. Under 1960- och de tidiga 1970-talen hade begreppen en stark visionär lyster och var orienterade mot framtiden. I dem rymdes allt från ökad offentlig kontroll, planering av ekonomin, arbetstagarstyrda företag till medbestämmande och insyn för arbetstagarna. Under 1980-talet, drivet av nyliberalismens genomsåg, tappade begreppen sin visionära lyster och reducerades begreppsligt. Exempelvis reducerades *företagsdemokrati* till att handla om insyn och medbestämmande för arbetstagarna. Vid 1990-talets början hade begreppen i stort förlorat sin kraft som framtidsprojekt och försvunnit ur de politiska samtalen i båda länderna.

Till denna sammanfattning av Kärryläs bärande poänger finns det ett antal iakttagelser som kan göras. Vad gäller begreppens avtagande framtidsorientering ligger det i linje med historikern François Hartogs *Regimes of Historicity* (2015) i vilken han tecknar, grovhugget, perioden 1789–1989 som präglad av en framtidsorienterad regim medan vår samtid snarare kännetecknas av presentism. Frågan blir därför om den avtagande framtidsorienteringen för begreppet

ekonomisk demokrati i en nordisk kontext skulle kunna förstås som del av ett mer generellt och övergripande skifte där en större samhällsrelig framtidsorientering mattades av.

Ytterligare en möjlig förklaringsfaktor som berörs ytligt av Kärrylä men som skulle kunna utgöra en delförklaring till begreppets nedgång under undersökningsperioden är strukturförändringarna på arbetsmarknaden under perioden 1960–1990. Ekonomihistorikern Christer Lundh har beskrivit förändringen som en övergång till ett postindustriellt samhälle starkt drivet av bland annat informationsteknikens genombrott, internationell konkurrens och en växande offentlig sektor. Industrins andel av sysselsättningen minskade med en tredjedel under perioden och industrin tappade sin position som största sektor. Den offentliga sektorn nära tredubblade sin andel under perioden och blev redan under slutet av 1970-talet den största. Att detta skifte bör ha haft betydelse för aktualiteten av begrepp som huvudsakligen var orienterade mot den privata industrin är knappast osannolikt.

En annan fråga är vilken betydelse valet av startpunkt har för undersökningen och därigenom förståelsen för de förändringar som begreppet ekonomisk ekonomi genomgår. I inledningen pekar Kärrylä på att begreppet under 1900-talet har genomgått tre vågor där de aktualiserats i offentligheten: efter första och andra världskriget samt under 1960-talet. De första två vågorna tecknas översiktligt av Kärrylä men de har analyserats mer utförligt av andra forskare. Exempelvis har historikern Anna Friberg i *Demokrati bortom politiken* (2013) undersökt de svenska Socialdemokraternas användning av begreppet ekonomisk demokrati under perioden 1919–1939. Två av hennes viktigare poänger är att begreppet under perioden ”gick från att beteckna *statligt övertagande av produktionsmedlen och ekonomisk utjämning mellan medborgarna till [...] frågor om en fredlig samhällsutveckling*” samt att

begreppets temporala utsträckning reducerades från att peka mot ett kommande samhälle till det ”samhälle som redan förelåg” (s. 275).

Här finns uppenbara likheter med Kärryläs slutsatser avseende begreppens förändring under seklets senare hälft. Samtidigt framträder en bild av att ekonomisk demokratis betydelse var omtvistad långt innan sent 1900-tal. Under de två första vågorna kan inte nyliberalismen sägas ha utgjort en förklaringsfaktor till dess nedgång. Snarare har den successiva nedtoningen av de mer samhällsförändrande inslagen och den avtagande framtidsorienteringen under sent 1900-tal en historisk föregångare i det sena 1930-talet.

Ur det perspektivet utgör 1960-talet och begreppens då starka ställning snarare ett undantag eller en parentes på en längre linje. Mot den bakgrunden blir frågan om vilka förklaringar som ligger bakom begreppens uppgång och fall i dessa tre vågor möjligen mer intressant än den möjligen teleologiska frågan om hur nyliberalismen under sent 1980- och tidigt 1990-tal föste undan dem.

Avslutningsvis ska bokens stora fördel nämnas. Den svensk-finska komparationen utförs väl och även om tonvikten ibland ligger väl mycket på svenska förhållanden, vilket väcker frågor om vidden av idéutbytena mellan länderna, så framträder flera intressanta resultat. Dessa visar på hur jämförelsen mellan de nordiska länderna kan komplicera och fördjupa förståelsen för hur dessa samhällen påverkat och samspelat med varandra. Detta är en förtjänst och utgör ett alternativ till den internationella komparativa historieskrivning som ofta skildrat de nordiska politiska förhållandena under 1900-talet som en entitet där de gemensamma dragen i form av välfärdsstat och socialdemokrati speglats mot övriga världen.

Rasmus Törnblom

Stadens gränsplatser: Kungliga Poliskammaren och vardagens omstridda rum i Stockholm, 1776–1835

Tobias Osvald

Acta Universitatis Upsaliensis, 2022, 336 s.

År 1776 tillkom Kungliga Poliskammaren i Stockholm. Den kompletterade den tidigare bevakningen som ombesörjts av borgerskapet och magistraten. Polisen stod under överståthållaren och var alltså direkt underställd kronan. Till skillnad från den tidigare stadsvakten var polisen inte uniformerad, något som skulle göra det möjligt med större anonymitet när gatorna patrullerades. Denna ordning blev bestående fram till omorganiseringen av polisen 1850.

Poliskammarens rikhaltiga material tillhandahåller källorna för Tobias Osvalds avhandling. Det är emellertid inte Poliskammaren som är föremålet för studien; den är en ingång som möjliggör en undersökning av omstridda rum och gränser i Stockholm under en period som kännetecknades av demografisk och ekonomisk stagnation. Ur Poliskammarens diaries för tre tillfällen (1776/77, 1804 och 1835) väljer Osvald ut tre kategorier av ärenden som han anser särskilt tydligt kan spegla konflikter om rum och gränser: hemlöshet, krogar och renhållning.

Teoretiskt anknyter Osvald till rums-teori, särskilt Henri Lefebvre. Enligt detta perspektiv är rummet socialt och kulturellt organiserat. Särskilt intresse riktas i boken för hur föreställningar om rummet upprätthålls och förändras genom vardagliga praktiker. Inspiration hämtas från bland andra Michel de Certeau och Elizabeth Shove. Det är alltså stadens invånare och polisbetjänternas vardagliga handlande som står i analysens centrum. Den analysram som etableras i inledningen fullföljs systematiskt genom hela framställningen.

Sedan undersökningens ramar klarlagts i det första kapitlet följer ett kort kapitel

som utgår från överhetens föreställningar om den goda ordningen och de strategier som användes för att upprätthålla denna. Tillkomsten av Poliskammaren placeras i detta sammanhang. Därefter följer de tre empiriska undersökningarna. Avhandlingen har alltså en tematisk uppläggning med ett sista kapitel som har ambitionen att skapa en syntes av de tre delundersökningarna.

Av de tre delstudierna är det enligt min mening den första, den om hemlöshet, som är mest intresseväckande och som ger de tydligaste resultaten. Vid det första nedslaget visade det sig att hemlöshet närmast var ett okänt fenomen. Polisen kontrollerade personer som befann sig på "fel plats". Hanteringen handlade om att fastställa var de hörde hemma, i allmänhet i ett hushåll, och förpassa dem dit. 1804 kan nya mönster noteras. Ännu var det en hel del personer som påträffades sovande utomhus men som kunde förpassas dit där de ansågs höra hemma. Men en ny grupp av personer som inte hade något tak att placeras under framträdde också. Denna grupp hade avsevärt ökat 1835. I marginella och tillfälliga platser, i bodar och hamnar, men också i avträden och källare hittades nu många personer som uppenbarligen var hemlösa i våra dagars mening. För att begripliggöra vad som hänt skapade samtiden ordet "uteliggande". I stället för att hitta rätt plats gällde kontrollen nu att hindra folk från att vara på fel plats. Oswald konstaterar att allt fler personer nu var utestängda från hushållen vars gränser alltså slutits. Samtidigt hade omstridda rum skapats där tillfälliga övernattningsplatser söktes och dit polisen drogs för att finna uteliggare.

Den andra undersökningen gäller krognäringen. Stockholm hade ett överflöd av krogar och näringen var hårt reglerad. Tillstånd krävdes och öppettider var fastställda. Polisen kontrollerade upprätthållande av regelverket. Det gällde att alla tillstånd var i ordning, att förordningar var vederbörligen anslagna och att ser-

veringen höll sig till laga tider. Och inte minst ingrep polisen vid bråk. I det senare fallet visar Oswald att krögare och poliser samarbetade och han vänder sig mot en förekommande bild av relationen mellan dessa som antagonistisk. Ur det rumsliga perspektivet är den viktigaste förändringen att gränsen mellan krögarens hem och kroglokalen blev mer markerad, samtidigt som möjligheten att avgränsa mot gatan blev mindre. Under den första tidsperioden var det inte alltid möjligt för polisen att forcera öppna dörrar eftersom krögarna kunde argumentera för att detta innebar ett ingrepp i hemmet. Gränsen mellan det offentliga och privata hade förskjutits så att krogrummet blev tydligare offentligt.

Slutligen ägnas en undersökning åt renhållning. Det har förvisso sitt intresse att här få en nära inblick i hanteringen av sopor och inte minst av avföring från människor och djur, ett stort och påtagligt problem i en tätbefolkad stad utan avloppssystem. Ur sitt rumsliga perspektiv menar Oswald att det går att utskilja en förskjutning från ett intresse från polisens sida för orenlighet som förflyttade sig över gränser till ett intresse för mer stationär orenlighet på stadens öppna gator och platser. Det blir för mig något oklart om Oswald uppfattar detta som främst en förändring i uppmärksamhet eller om det beror på att stadens invånare blivit bättre på att kontrollera flöden av orenlighet. Han tycks vackla mellan alternativen, men att övervakningen haft effekt verkar vara en rimlig hypotes. Detta särskilt som renhållningen var en central del av polisens verksamhet när den bildades 1776; under de tre första månaderna utgjorde den mer än en tredjedel av alla ingripanden.

Det sista kapitlet är ett försök till syntes där de tre delstudierna ska knytas ihop. Utvecklingen i Stockholm under tidsperioden brukar beskrivas som präglad av ekonomisk och demografisk stagnation. Oswald tar avstamp i detta och vill visa att detta inte uteslöt betydande förändringar. Men hörde de förändringar som de tre

delstudierna visat på samman med ett större mönster? Författarens svar är att resultatet visar ”ett skifte från ett urbant rum bestående av porösa skiljelinjer och allmänt överskridande, till ett bestående av hårdnade gränser och stabilitet” (s. 295). Därmed skapades också nya gränspatser. Förändringen drevs inte av överhetens förändrade syn; regleringarna var i stor utsträckning oförändrade. Det var snarast invånarnas och polisernas dagliga praktik som skapade förändring.

Undersökningen har stora förtjänster. Den är ett ambitiöst försök att tillämpa ett nydanande rumsligt perspektiv. Metodologiskt är undersökningen stringent genomförd och dess fokus på vardaglig praktik är fruktbart. Att välja tre nedslag har förstås sina problem eftersom det är omöjligt att veta hur utvecklingen såg ut under mellanliggande år, men det är ett pris som är värt att betala. Osvald är väl inläst på stadshistoriska undersökningar med liknande inriktning. Särskilt studien av hemlöshet tillför värdefull kunskap om de sociala följderna av hushållens förändringar under perioden. Den förändring som påvisas när det gäller krogarna kan knappast ha framstått som lika betydelsefull för stadens invånare. När det gäller renhållning förefaller det som om polisen har lyckats kontrollera flöden av orenlighet bättre. Men visst finns intresseväckande resultat även i dessa delar, även om Osvalds formuleringar om en ”otroligt dynamisk plats” (s. 290) och om ”oanat bråddjup” (s. 300) förefaller något överdrivna.

Det är utmärkt att författaren försöker syntetisera delstudierna i slutkapitlet. Jag hade dock gärna sett att detta kapitel mer hade gått i diskussion med befintlig Stockholmsforskning. Osvald tar gärna spjårn mot föreställningen om en stagnerande huvudstad, vilken han menar alltför mycket präglade bilden av staden. Men det är väl känt att betydande ekonomiska förändringar pågick, till exempel genom textilindustrins kris och senare hantverkets expansion. Osvald hänvisar vid flera till-

fällen till Mats Hayen, men denne saknas just i slutkapitlet. Här hade en utförligare diskussion med honom och andra forskare tydligare ha visat avhandlingens bidrag till forskningsläget. Det hade höjt dess värde ytterligare.

Lars Edgren

Antologier

Med två!l, vatten och flit.
Hälsöfrämjande renlighet som
ideal och praktik ca 1870–1930

Johanna Annola, Annelie Drakman
& Marie Ulväng (red.)

Nordic Academic Press, 2021, 284 s.

Coronapandemin väckte frågor om smittspridning med följderna att vikten av hygien fördes högst upp på agendan världen runt. Mot denna fond ter sig antologin som här recenserar synnerligen relevant. Genom att belysa hur synen på renlighet, sjukdom och hälsa förändrades under decennierna kring sekelskiftet 1900 kan vi följa olika initiativ för att skapa en gemensam uppfattning om vikten av renlighet, inte olika de statliga påbud om att sköta den personliga hygien som utfärdats under de senaste årens pandemi.

Hygien och renlighet är ett ämne som vänts och vridits i den historievetenskapliga forskningen, men redaktörerna för antologin menar att det nordiska forskningsfältet ligger efter det anglosaxiska och utgångspunkten för boken är att fylla denna forskningslucka. I antologin undersöks renlighetens historia på tre nivåer. Den första är statliga och kommunala institutioner, den andra nivån innefattar frivilliga institutioner och slutligen undersöks privata hem och personer. Genom att lyfta fram tre nivåer där renlighetsidealet är framträdande tecknas en bred bild av renlighetens historia. Kapitlen täcker in allt ifrån hur svenska läkare arbetade med nya

strategier för att begränsa smittspridning under 1800-talet till finsk fattiggård i början av 1900-talet och vidare till hur privata danska organisationer som företrädesvis engagerade män 1935–1965 arbetade för att höja hygien i hemmen, vilket i praktiken till största del var kvinnornas ansvar.

Syftet med antologin är att belysa att tanken att renlighet skyddar mot smitta och sjukdom är historiskt konstruerad och visa på hur denna process såg ut i nordiska länderna vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Titeln är dock missvisande och anger en mycket snävare tidsperiod än den som artiklarna faktiskt spänner över. Det finns kapitel som sträcker sig längre bakåt i historien än 1870 och längre fram än 1930-talet. Boken kretsar nämligen inte enbart kring tiden för när uppfattningen om att renlighet var en förutsättning för att hindra sjukdomsspridning etablerades. Den täcker också in en period när detta förhållningssätt var mer allmänt accepterat och införlivat i vardagslivet, vilket är en positiv överraskning. Två extra förtjänstfulla bidrag rymms nämligen inte inom titelns tidsspann.

Ingun Grimstad Klepps studie där hon utifrån disktrasan tecknar en historia om hur tillgången på textilier har varit en förutsättning för hur renligheten i köken utvecklats i Norge. Disktrasons roll kom att förändras mellan 1860 och 1940 från att ha varit ett sätt att hålla rent till att ses som en potentiell smittospridare. Genom att utgå från en till synes obetydlig tygbit kommer Grimstad Klepp åt en vardaglig diskurs som visar hur renlighet hanterades i hemmen och hur denna förändrades över tid. Under 1900-talet, när köken moderniserades, blev allt fler skeptiska mot bruket av trasan eftersom den inte passade in i bilden av det moderna och teknologiserade hushållsarbetet. Trots det övergavs den inte. Disktrasan har väckt och väcker motstridiga känslor, å ena sidan har den funktionen att hålla rent, å andra sidan är den en potentiell spridare av bakterier. Ambivalensen till trots ses trasan

fortfarande som oundgänglig i många hem, även om den kan vara ohygienisk om den inte hanteras rätt.

Josefin Englund visar i sin studie av svenska kontaktannonser från 1890- till 1960-talet hur renlighet som ideal genomgick en förändring. Från att männen eftersökte kvinnor som förhoppningsvis skulle intressera sig för att hålla sin omgivning ren till att i stället söka efter kvinnor som ägnade sig att hålla sina kroppar rena. Från 1950-talet blev det allt vanligare att söka efter en kvinna som var "välvärdad" och "prydlig och ren". Fokus förflyttades således från hemmets värd till kroppens värd. Under hela perioden efterfrågade och beskrev både de kvinnliga och manliga annonsörerna sig själva som "friska" och "sunda". Sundhet, friskhet och att vara välvärdad var alltså egenskaper som eftersöktes i annonserna. Men trots att dessa faktorer spelade in tycks de inte ha varit avgörande i sökandet efter en partner. Renlighet och hygien var nämligen inte det som värderades högst hos en framtida partner. Englunds bidrag kastar ljus över hur renlighet som statligt projekt och samhällligt ideal tog sig uttryck i vardagen och hur de som längtade efter att bilda hem och familj förhöll sig till detta.

Ytterligare ett bidrag som är värt att lyfta fram är Karin Carlssons kapitel. Carlsson undersöker Gefle Husmodersförenings hemutställningar under 1920- och 1930-talen. Genom att visa hur det moderna köket presenterades och diskuterades ser vi hur arbetet med att implementera ett renlighetsideal såg ut i praktiken. Carlsson lyfter fram att köket i ett historiskt perspektiv kan beskrivas som hemmets smutsigaste rum och det var även den plats där kvinnor spenderade en stor del av sin tid. En viktig detalj i de kök som visades upp på utställningarna var tillgången till rinnande vatten, själva förutsättningen för att hålla sig själv och hemmet rent. Även städkäpet var en nymodighet som skulle rymma alla de redskap en husmoder behövde för att enklare kunna

utföra hushållssysslor. För att förstärka det moderna kökets fördelar byggdes ett traditionellt kök upp, överbelamrat med kopparkärl. I taket hängde brödkakor och golven pryddes av trasmattor. Det moderna köket var i stället avskalat och mycket av husgeråden gömdes undan i skåp. Utställningsköken utmanade föreställningen om vad ett kök var och önskan om ett effektiviserat hushållsarbete med ökad hygien var själva navet i förändringen. Det var dock få som i praktiken hade råd med de nya köken, varför de av många i stället sågs som en utopi.

Gemensamt för dessa kapitel är att vi kommer nära praktiker som visar vilken roll renligheten spelat i vardagen. Antologins bidrag ger tillsammans en bred förståelse för det stora arbete som bedrivits för att sprida kunskap om hälsa, sjukdom och hygien. *Med tvål, vatten och flit* är en mångfasetterad bok med studier som belyser renlighet ur olika perspektiv och med en stor variation av källmaterial. De många olika infallsvinklarna är antologins styrka men eftersom den innehåller studier från fyra länder skulle en inledning där likheter och skillnader mellan de nordiska länderna lyftes fram, kunnat knyta kapitlen tydligare till varandra. Sammantaget är *Med två, flit och vatten* ett viktigt bidrag till renlighetens historia. De tre nivåerna som undersöks kompletterar varandra väl och ger en nyanserad bild av hur hygien implementerats i såväl det offentliga som det privata.

Emma Severinsson

Konsten att kontextualisera.
Om historisk förståelse och
meningsskapande.

*Staffan Bergwik, Linn Holmberg &
Karin Dirke (red.)*

Stockholm University Press, 2022, 206 s.

När Jacques Derrida i "Signatur, händelse, kontext" 1972 diskuterar kontextfrågan

konstaterar han att all skrift kan citeras, det vill säga bringas att "bryta med varje given kontext och på ett fullkomligt omättligt sätt i det oändliga skapa nya kontexter. Detta innebär inte att märket är giltigt bortom varje kontext, utan tvärtom att det enda som finns är kontexter utan någon absolut, central förankring." (Jacques Derrida, "Signatur, händelse, kontext", i *Filosofin genom tiderna: texter. Efter 1950*, Konrad Marc-Wogau m fl (red.), Stockholm 2000, (övers Mats Rosengren) s. 126). Citatet återfinns inte i denna bok. Ändå kan det fungera som en sammanfattning av dess övergripande ansats.

Utöver en inledning författad av redaktörerna består denna bok av elva bidrag, varav merparten är skrivna av idéhistoriker. I en introducerande scen definieras betydelsen av kontext – där kontext används synonymt med sammanhang" i meningen språk, historia och koppling till andra människor eller platser" – existentiellt såväl som på samhällsnivå. Antologin vänder sig emellertid i första hand till studenter och forskare som arbetar med historiska perspektiv. Ett huvudsakligt syfte är att ge en introduktion till vad kontextualisering kan vara och göra i möten med det förflutna. Bokens fyra första kapitel riktar sig till nybörjarstudenter, medan resterande kapitel vänder sig till forskare och studenter på högre nivåer. Syftet i antologins andra del är i stället att behandla kontextualisering i relation till frågor om historievetenskaplig teori och metod samt, inte minst, dess betydelse i skapandet av ny historisk kunskap.

Det är, som nämns i inledningen, inte bara texter utan också andra former av källmaterial som kan bli föremål för kontextualiseringar. Med det sagt skulle boken som helhet stärkas av att inkludera bidrag som utgick från visuellt och audiellt material eller tog spjörn mot artefakter. Kanske kunde själva omslagsbilden förtjäna en analys. Reproduktionen av en målning från 1755 där en ung kvinna, med fjäderpenna i hand, ses författa ett kärleksbrev öppnar

upp för diskussioner om kontextualisering av bilder, men också för en reflektion över skrivdonens, eller mediets, betydelse för olika former av textproduktion.

Några återkommande budskap i inledningen och i de enskilda kapitlen är dels att kontextualisering inte är detsamma som att göra en enkel bakgrundsbeskrivning, dels att kontextualisering är en vetenskaplig aktivitet. Betoningen ligger på verbet ("att kontextualisera"), snarare än substantivet ("kontext"). Fastän jag sympatiserar med angreppssättet så blir boken – läst från pärm till pärm – bitvis repetitiv i den mån som likartade argument rekapituleras. Att diskussioner om kontext i ett anglo-amerikanskt sammanhang inte är nya behandlas i bokens inledning, men är det verkligen så att en diskussion om vad kontextualisering som metod eller "görande" kan innebära först under senare år har ägt rum i Sverige? Är inte diskussioner om kontextualisering i relation till ämne, syfte och forskningsfrågor i praktiken centrala på uppsats- och forskarseminarier samt i handledningssituationer? Det monolitiska kontextbegrepp som bokens författare vänder sig mot, tycks mig sällsynt. Liksom formuleringar om att "sätta saker i 'sin' kontext", vilka ger vid handen att kontexten ges på förhand.

Däremot motiveras boken av en, som redaktörerna påpekar, frånvaro av litteratur där kontextualisering relateras till övergripande frågor om metod inom historieämnena. Och ovanstående kommentarer till trots delar jag, som lektor i idé- och lärdoms historia, redaktörernas erfarenhet: kontextualisering presenteras ofta som en självklar del i våra utbildningar, men vad det kan betyda är inte alltid enkelt att förmedla eller lära ut. Ställd inför uppgiften att artikulera aspekter av denna praktik tydligare och tidigare utgör bokens första kapitel, författat av Linn Holmberg, en mycket god ingång. Kapitlet kan utgöra underlag för en gemensam diskussion om kontextualisering med grundstudenter och då även för att kommunicera förväntningar

på seminarier och skrivuppgifter. Vidare tydliggörs i bidraget några av de färdigheter som uppövas redan på grundnivå.

I det kapitel som inleder bokens andra del understryker Staffan Bergwik hur vi genom att skapa nya kontexter, omkontextualiseringar, kan bidra med ny historisk kunskap. Samtidigt som Bergwik betonar att källmaterial i sig inte berättar för oss i vilket sammanhang som det ska läsas – och att en författares eventuella intentioner inte har företräde – menar han också att källmaterialet behöver relateras till sammanhang med kopplingar till den historiska situation i vilken det kom till. Med vad kan något sådant som "historisk förankring" betyda och vilka relationer finns mellan källmaterial, kontextualiseringar och tid? Frågorna behandlas av bland andra Victoria Fareld i ett av bokens tidigare kapitel, "Kontexter som tidsskikt". Fareld fokuserar på de sammanflätningar av skilda tider, röster och platser som kan spelas upp i en text – vilka spränger dess gränser – och visar hur en mångtemporal kontextualisering också kan leda till att vi får syn på vår egen eller den tongivande historieskrivningens krononormativitet.

Där Farelds bidrag kastar ett kritiskt ljus på outtalade och normerande förställningar om tid som präglar vår förståelse av historia, så återkommer frågor om relationen mellan kritik och historisk kontextualisering i flera av bokens bidrag. Ansatsen är viktig, då ambitioner att anlägga historiskt kontextualiserande perspektiv på då- såväl som nutida skeenden stundom tycks förstås som liktydigt med en form av enkel legitimering. Med utgångspunkt i en intresseväckande reflektion över skilda sätt att skriva psykiatrihistoria, bidrar Annika Berg bland annat med en nyanserad uppgörelse med inlevelse som metodiskt ideal inom idéhistoria. I en diskussion om de gränser som följer av idealet (vilka, om några, existenser kan vi leva oss in i och vilka andra möjligheter för historisk förståelse finns?) öppnar Bergs text även upp för vidare diskussioner om

transnasjonelle kontekster og for spørsmål om vilka relasjonar som finns mellom spesifikke teoretiske perspektiv og kontekstualiseringar. Dessa teman behandlas även i flera av bokens övriga kapitel. Vidare behandlar Berg disciplintillhörighetens betydelse för val av perspektiv och metoder, och resonerar kring hur sådana val påverkar vilka kontekster vi skriver fram og ger betydelse. Passagen utgör en reflektion över de utmaningar som följer av att verka i ett tvärvetenskapligt fält, men också en uppmaning att röra sig mellom olika discipliner. Liksom historiska perspektiv på samtiden kan bidra till att avfrosta og destabilisera försanthållanden i vårt nu, kan en sådan rörlighet tydliggöra de egna utgångspunkterna og möjliggöra en självreflektion.

Är då kontekstualisering en metod i sig, eller namn på olika former av göranden som varierar med teori- og metodval? Här finns en, kanske ofrånkomlig, glidning i boken.

Generellt sett är *Konsten att kontekstualisera* en välformulerad bruksbok. Urval av bidragen bör med fördel kunna utgöra underlag för seminarier eller i handledningar på olika nivåer. Till bokens styrkor hör att dess författare utgår från og hämtar exempel ur sina egna undervisnings- eller forskningspraktiker. Utöver att exemplen är intresseväckande, så får frågan om olika former av kontekstualisering en konkretion då den behandlas i direkt närhet till olika ämnesområden, forskningsfrågor, og textkategorier. Då kontekstualiseringsfrågan sätts i rörelse i specifika kontekster, tydliggörs olika angreppssätt og möjliga brytningar träder fram.

Maria Johansen

Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921

Annika Berg & Martin Ericsson
(red.)

Makadam förlag, 2021, 288 s.

De siste 15 år har vært preget av den alminnelige stemmeretten – retten som i de nordiske land ble utvidet til også å omfatte kvinner. I Finland fikk kvinner stemmerett i 1906, i Norge i 1913, i Danmark (og Island) i 1915 og til slutt i Sverige i 1921. I de fleste tilfeller er dette en jubelhistorie – det var en utvidelse av folkestyret og førte til likestilling for kvinner.

Imidlertid finnes det en historie om de hindringer som fortsatt fantes. Det var juridiske, normative og praktiske hindringer som fratok en større eller mindre andel av befolkningen stemmerett på grunn av blant annet fattigdom, straff eller sykdom. Heldigvis er ikke disse historiene glemt, og denne antologien er et bidrag til nettopp å synliggjøre denne delen av stemmerettshistorien.

Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921 er en grundig og gjennomarbeidet antologi redigert av Annika Berg, idéhistoriker ved Stockholms universitet, og Martin Ericsson, historiker ved Lunds universitet. Gjennom ni kapitler beskrives og undersøkes de forskjellige ”rösträttsstrecken” som fortsatt var gjeldende i årene etter 1921, ja helt frem til 1989, samt mer overordnede tema som alder, innvandrere og praktiske hindre som blant annet rammet samer. Oppsummerende er det også et kapittel som går gjennom hvordan *strecken* påvirket stemmeretten i tall og statistikk.

Bokens introduksjonskapittel gir en god innsikt i de generelle utviklingstrekkene i allmenn stemmerett og demokrati og har også en historiografisk oversikt over tidligere forskning. Her skisseres de spørsmål som gjennom resten av boken blir diskutert, mer eller mindre eksplisitt: Hvor

allmenn var stemmeretten, og hvorfor og hvem skal få stemme? Det gis også et riss av stemmerettshistorien før 1921, en ren nødvendighet for en norsk leser som ikke i like stor grad har svensk konstitusjonell historie under huden.

Kapitlene to til fem tar for seg "rösträttsstrecken" og debattene rundt avskaffelsen av disse. Anders Ahlbäck og Fia Sundvall skriver om "Värnplikt, rösträtt och kön" i kapittel to og tar for seg debatten om hvorvidt de som unndro seg verneplikt skulle få stemme, og hvordan dette etter 1921 også ble et kjønns spørsmål – kvinner avtjente ikke verneplikt, og bestemmelsen rammet derfor menn på en urettferdig måte. Bestemmelsen var den første av hindrene som ble fjernet, allerede i 1922.

Kapittel fire, "Ekonomi och rösträtt. Skatteskulder, konkurs och fattigvård som rösträttshinder" av Fia Sundvall, tar også for seg bestemmelser som var preget av tanken om at de som bidro til staten, også skulle få stemme – og motsatt at de som lå samfunnet til last, ikke skulle ha denne rettigheten. Inn her kommer også debatten om avhengighet og frihet som kriterier for stemmerett. De som sto i avhengighetsforhold til andre eller staten, hadde ikke en fri politisk stilling og kunne heller ikke ta frie valg ved stemmeurnen. Tanken om skatt som et viktig kriterium for stemmerett finner vi i de fleste debatter i den tidligere diskursen, både i Norden og internasjonalt. Census-bestemmelser var dermed også skritt på veien mot en mer allmenn stemmerett, men etter 1921 var de sosialt og økonomisk ekskluderende. I Norge har det blitt argumentert for at først ved avskaffelsen av suspensjonsbestemmelsen grunnet fattigstøtte i 1919 kan vi snakke om alminnelig stemmerett. Kapitlet om økonomi og stemmerett har også en styrke i at det i større grad relaterer seg til en nordisk historie og refererer til denne – om enn i sluttnotene, dette hadde kanskje fortjent å stå i brødteksten.

Det fjerde kapitlet tar for seg en bestemmelse som har en aktuell internasjonal

kontekst: straffedømtes stemmerett. I "Ett straff på straffet. Om straffpåføljdsstrecktet och varför det avskaffades" av Annika Berg diskuteres det i hvilken grad en som hadde sonet sin straff, fortsatt skulle straffes gjennom tap av stemmerett. Berg trekker i dette kapitlet de historiske linjene tilbake til begreper som *fredløse* og *arestap*, som har en historisk parallell til det førmoderne samfunnet, samtidig som det fortsatt har sin aktualitet slik vi kjenner praksisen mot straffedømte i mange stater i USA.

Kapitlene om "rösträttsstrecken" preges i stor grad av et overordnet perspektiv, hvor det først og fremst er de politiske aktørene som får skinne. Hva ble sagt i Riksdagen, hva ble skrevet i innstillingene fra den konstitusjonelle komiteen, og hva var den juridiske utviklingen? Trender i tiden og samfunnsendringene beskrives som en del av dette, men som leser savner jeg flere historier om dem som faktisk ble rammet av stemmerettens begrensninger. Et gledelig unntak er kapitlet om umyndiges stemmerett, kapittel fem: "Det sista strecket. Omyndigförklaring som rösträttshinder" av Annika Berg. Her kommer vi nærere personene og skjebnene, og historiene om menn og kvinner som nærmest tilfeldig ble fratrukket stemmeretten gjennom et vedtak, gjør inntrykk, spesielt når dette var en bestemmelse som først i 1989 ble helt avskaffet. Også kapittel åtte, "Praktiska rösträttshinder. Exemplet de svenska samerna" av Julia Nordblad, gir i stor grad stemme til dem som ble rammet av systematiske hindre, som manglende rett til forhåndsstemming og mer eller mindre manglende valgkretser hvor de kunne få avlagt sin stemme. Dette er også et perspektiv vi finner igjen i kapittel fire om de straffedømte: å få avlagt stemme i et fengsel var svært vanskelig, det var det også på andre institusjoner.

Kapitlene seks og syv, "Ålder som måttstock för politiskt medborgarskap. Rösträtts- och valbarhetsålder i Sverige under 1900-talet" av Jonathan Josefsson og Bengt Sandin, og "Rösträtt, migration

och nationellt medborgarskap. Rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap samt utlandssvenskar” av Martin Ericsson, trekker opp et felles spørsmål om inkludering. Dette er et perspektiv vi finner i flere av kapitlene, men sees kanskje tydeligst her. I hvilken grad skal *alle* som bor i Sverige ha mulighet til å delta politisk gjennom stemmeretten, uavhengig av alder og statstilhørighet? Og, på den annen side, i hvilken grad skal svenske statsborgere som ikke lenger lever i Sverige, ha anledning til å påvirke et samfunn de selv ikke deltar i? Det er en allmenn oppfatning at en statsborgere, uavhengig av oppholdssted, skal ha rett til å delta i valg. Det har imidlertid ikke vært like naturlig at de utenlandske statsborgerne skal ha denne rettigheten, selv om det i dag er gjennomført på kommunalt nivå. Igjen koker det ned til et spørsmål om tilhørighet og lojalitet – en svensk statsborger ville kanskje beholde sin lojalitet til Sverige, men ville en migrant være lojal til sitt nye oppholdsland?

Hvordan alder ble benyttet som et ekskluderende og inkluderende middel i stemmerettens utvikling, er for en norsk leser interessant. Ikke minst gir det et innblikk i et komplekst og mangefasettert politisk samfunn, hvor organer på kommunalt og riksnivå benyttet vekslende aldersgrenser for deltakelse og utestengelse. Dette gir også innsikt i et styresett med en annen historie for deltakelse gjennom Riksdagen fra tidligere tider, i motsetning til det norske, som på mange måter startet med blanke ark i 1814, og hvor arven fra det dansk-norske eneveldet ikke kan spores på samme måte. Og kanskje understreker spesielt denne variasjonen og avgrensningene et inntrykk av et grunnleggende konservativt svensk samfunn.

Dette er en god bok å lese, både språklig og fysisk med gode illustrasjoner, som beriker teksten. Ikke minst er illustrasjonene i det siste kapitlet viktige. ”Hur många drabbades? Kvantitativa effekter av rösträttsbegränsningarna” av Mattias Lindgren viser i hvor liten grad mange av

”rösträttsstrecken” faktisk påvirket det store antallet av de stemmeberettigede. Dette er viktig informasjon, selv om kapitlet synes noe mer på siden enn resten av antologien.

Dette er en antologi som utdyper vår kunnskap om stemmerettens utvikling. Den reiser nye spørsmål og vil forhåpentlig også inspirere til videre forskning – ikke minst i et nordisk perspektiv.

Marthe Hommerstad

Liv i rörelse. Göteborgs befolkning och arbetsmarknad 1900–1950

Tobias Karlsson & Christer Lund (red.).

Nordic Academic Press, 2022, 292 s.

Denna antologi är skriven med en ansats att försöka förena forskningen inom historisk demografi och arbetsmarknadsrelationer genom att dra nytta av en ny befolkningsdatabas som följer slumpvist utvalda historiska göteborgares levnadspanor. Detta öppnar för mycket intressanta mikrohistoriska studier, som ändå kan hävdas komma ur ett representativt urval. Eftersom Göteborg som hamn- och industristad genomgick mycket stora förändringar under den period som studerats framstår det också som en mycket välmotiverad stad att undersöka.

I redaktörernas inledande kapitel betonas livscykelperspektivet, som är särskilt framträdande i vissa kapitel men som återkommer genom hela boken. Bokens teori utgår även från detta, och särskilt frågan om mobilitet betonas. Här påpekas det i introduktionskapitlet att medan man från ett neoklassiskt håll har betonat utbudsfaktorer hos arbetskraften så har man inom sociologisk forskning snarare tenderat att betona efterfrågan på arbetskraft. Här vill bokens författare bejaka båda aspekterna och sammanfatta förutsättningarna för mobilitet i begreppet *möjlighetsstrukturer*.

Detta är ett teoretiskt grepp som fungerar bra i boken och då särskilt i vissa kapitel.

Det andra kapitlet, skrivet av Tobias Karlsson och Christian Lundh, behandlar Göteborgs befolkning samt bostads- och arbetsmarknad under första halvan av 1900-talet utifrån tidigare forskning och offentlig statistik. Kapitlet är en mycket intressant redogörelse som säkerligen kommer att kunna användas som historisk kontext även av dem som inte primärt intresserar sig för bokens huvudfrågor. Eventuellt skulle man ha kunnat förhålla sig något mer källkritiskt till de statistiska årsböcker som flitigt används som källor, men bara sammanställningen av dessa omfattande publikationer är en välgärning. Jag önskar på ett personligt plan att det här kapitlet och den här boken hade funnits när jag skrev min avhandling om maktkampen på stadens hyresmarknad under denna tidsperiod.

Det tredje kapitlet, även det av Karlsson och Lundh, behandlar inkomster sett till familj- och livscyklar. Författarna finner här stöd för antagandet att gifta män hade högre inkomster än ogifta men att det motsatta gällde för kvinnor. Författarna pekar på hemmavarande barns betydelse för familjeekonomin, trots att det rena barnarbetet hade upphört. Det fjärde kapitlet, skrivet av Karlsson, behandlar arbetskraftens rörlighet. Ett intressant resultat är att mycket av rörelsen skedde mellan olika småföretag, och i mindre utsträckning mellan större företag eller mellan små och stora företag. Karlsson röjer även en utveckling där skillnaden mellan stora och små företag tilltog, och där även antalet små företag ökade. Detta, menar Karlsson, tyder på en delad arbetsmarknad, vilket är ett mycket intressant resultat.

Det femte kapitlet, författat av Lundh, behandlar flyttmönster över livscyklar. Många flyttade till Göteborg men när de väl var där tenderade de att inte flytta så långt. Överlag märks en tendens med flyttar främst bland unga vuxna och sedan mot slutet av livet, ett mönster som, påpe-

kar Lundh, liknar förhållandena i dag. Övergången till det sjätte kapitlet, som behandlar ungdomsåren, blir härmed naturlig. Det är skrivet av Lundh och Stefan Öberg, och konstaterar att det tycks som om ungdomar i hög grad bodde kvar hemma tills de gifte sig, vilket ofta skedde tidigare för kvinnor än för män.

Det sjunde kapitlet, skrivet av Karlsson och Malin Nilsson, behandlar en särskilt kvinnodominerad sektor, nämligen det husliga arbetet. Ett intressant resultat är att även om antalet "tjänarinnor" minskade så försvann gruppen egentligen inte från arbetsmarknaden under perioden utan de fortsatte i stället som "hembiträden". Ett annat intressant resultat är att även "hushållerskor", en grupp som stannade i sitt yrke länge, i hög grad ofta var ensamma tjänare i ett hushåll. Det åttonde kapitlet, författat av Nilsson, behandlar gifta hemsömmerskor, en grupp som sällan var registrerade officiellt som yrkesarbetande men som ändå bestod av många kvinnor som tillförde viktiga inkomster för hushållet. Nilsson framför i slutet en intressant tanke om kvinnors svagare incitament att investera i sina yrken kan ha berott på deras förväntade yrkesliv var kortare.

I det nionde kapitlet, av Karlsson, behandlas mäns yrkesliv från medelålder till pensionering. Karlsson konstaterar att även om det förekom att man kunde växla ned till lättare arbete så var den här delen av livet för många en problematisk tid, där man ofta drabbades av ekonomiska problem på grund av nedsatt arbetsförmåga. Arbetarna tycks dock inte ha drabbats av försämrade inkomster så länge de fortfarande arbetade. Boken avslutas i ett tionde kapitel där redaktörerna sluter sig till att de flesta individer, trots bostads- och arbetsbrist, har följt en typisk livsritt med flytt, giftermål och föräldraskap. Den sociala mobiliteten följde också detta schema i hög grad, då insteget i vuxenvärlden skedde vid en ålder då man kunde få ett mer stabilt arbete. För kvinnor innebar giftermålet ofta en yrkes- och inkomstvärdig försäkring, med

undantag av exempelvis hemsömmerskor som kunde etablera egen verkstad med personal.

Överlag är boken empiriskt betonad och syftar i hög grad till uppslag för vidare forskning. Den kommer med all sannolikhet även att inspirera till sådan och under en lång period vara av vikt för alla som vill forska om urban utveckling och arbetsmarknad under 1900-talet. Eventuellt hade boken kunnat innehålla något fler resonemang om sådant som låg utanför rena arbets- och bostadsförhållandens påverkan på individers val, så som nor-

mernas, nätverkens eller för den delen nöjeslivets effekter på mobilitet och val av arbete. Sådant kan vara svärfångat i det empiriska materialet men hade ändå kunnat diskuteras i något stycke, kanske med inspiration från Mats Franzéns bok *Den folkliga staden* (1992). Detta förtär dock inte bokens förtjänster, som främst är dess vetenskapliga stringens, empiriska bredd och nytta för vidare forskning. Den är därtill välskriven och som antologi väl sammanhållen. Allt taget ett väl utfört arbets- och socialhistoriskt arbete.

Hannes Rolf

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

FÖR 450 ÅR SEDAN (1572): VILHELMUS LAURENTSSON LEMNIUS PUBLICERAR "EMOOT PESTILENTZIE", EN HANDBOK MOT PEST. DEN INNEHÅLLER BL.A. MÅNGA KOSTRÅD, OCH ENLIGT LEMNIUS BÖR MAN MOT PEST T. EX. ÄTA MANDELSOPPA, KORNVÄLLING, HAVREGRYN OCH "BRÖDH MEDH NÅGRE STYCKE SKORNE FIKON".

